

ГОСПОДАРСЬКА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ КОМУНАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Межі участі комунальних підприємств у правовідносинах визначаються такою їх якістю, або властивістю, котра називається господарською правосуб'єктністю. За допомогою господарської правосуб'єктності комунальне підприємство перетворюється на суб'єкта господарського права і стає учасником господарських відносин. Активна участь суб'єктів комунального сектора економіки в реалізації регіональних і місцевих програм соціально-економічного розвитку потребує чіткого визначення їх правосуб'єктності як основоположної правової категорії у сфері господарського права.

У цілому характеристика правосуб'єктності через призму науки господарського права наведена в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема: О. А. Беляневич [1], С. М. Грудницької [2], Р. А. Джабраїлова [3], Р. А. Маметової [4], В. К. Мамутова [5], В. С. Щербини [6] та ін. У роботах вказаних дослідників переважно акцентується увага на визначенні змістовного навантаження терміну «правосуб'єктність» із визначенням ступеня його співвідношення з такими поняттями, як «господарська компетенція», «правоздатність», «праводієздатність», «повноваження» тощо. Результати ґрунтовних наукових розробок зазначених авторів засвідчили досить складний характер правових питань, які охоплюються дефініцією «господарська правосуб'єктність», що підштовхує до проведення подальших наукових пошуків. Особливо важливо у цьому зв'язку розглянути специфіку реалізації господарської правосуб'єктності комунальними підприємствами, правовий статус яких і досі залишається малодослідженим.

Вказане обумовлює необхідність досягнення наступної мети в цій роботі, яка полягає в розробці науково-практичних положень щодо набуття та реалізації правосуб'єктності комунальними підприємствами в господарських відносинах (далі — КП).

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні завдання:

проаналізовано існуючі наукові розробки та законодавство України в досліджуваній сфері;

надано власну авторську інтерпретацію терміну «господарська правосуб'єктність» в контексті досліджуваної тематики.

Слід зазначити, що національне законодавство, зокрема Господарський кодекс України (далі — ГК) і Цивільний кодекс України (далі — ЦК), містять різні підходи до визначення правосуб'єктності суб'єкта господарювання. Відповідно до ч. 1 ст. 55 ГК суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав і обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Згідно із ч. 1 ст. 72 ГК підприємства в Україні здійснюють свою діяльність відповідно до вимог ст. 62–71 цього Кодексу, якщо інше щодо підприємств окремих видів не передбачено цим Кодексом та іншими законами, прийнятими відповідно до цього Кодексу. У ч. 3 ст. 62 ГК наголошено, що підприємство, якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту. Крім того, згідно із ч. 1 ст. 207 вищезазначеного Кодексу наслідком порушення одним з учасників господарських відносин господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності) є визнання господарського зобов'язання недійсним, що може бути встановлено за рішенням суду. Отже, положення ГК передбачають спеціальну правосуб'єктність — наявність у юридичної особи (далі — ю. о.) таких прав та обов'язків, які відповідають меті й завданням її діяльності.

Поряд з цим ст. 91 ЦК передбачено, що ю. о. здатна мати такі ж цивільні права й обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Ю. о. може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). Цивільна правоздатність ю. о. виникає з моменту її створення і припиняється із дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення. Таку правоздатність називають загальною або універсальною. Слід звернути увагу на те, що до прийняття нового ЦК ю. о. мали спеціальну правоздатність відповідно до ст. 26 ЦК УРСР 1963 р., яка визначала, що ю. о. має цивільну правоздатність відповідно до встановлених цілей її діяльності. Згідно із ч. 2 ст. 169 ЦК КП

відносяться до ю. о. публічного права. З приводу встановлення характеру правоздатності ю. о. публічного права представляється слушною думка Н. В. Козлової, котра вказує на те, що ю. о. публічного права повинні наділятися виключно спеціальною правоздатністю [7, с. 278–286].

Необхідно констатувати, що ані ЦК, ані ГК не містять визначення поняття «правосуб'єктність». Серед науковців теж немає єдиної точки зору щодо визначення сутності правової категорії правосуб'єктність. З цього питання було висловлено багато різноманітних концепцій, які відрізняються використанням науковим підходом і спрямованістю юридичної думки: в залежності від елементного складу структури правосуб'єктності [8, с. 22; 9, с. 6; 10, с. 139; 11, с. 236; 13, с. 24–25; 14, с. 87; 15]; виділення окремих ознак, властивостей, які характеризують сутність правосуб'єктності [16; 17; 18, с. 199; 19; 20, с. 117] тощо.

Деякі дослідники, розглядаючи правосуб'єктність як сукупність правоздатності та дієздатності, стверджують, що ці дві властивості виникають в ю. о. одночасно [21]. З такою позицією погодитися неможливо. У зв'язку з тим, що правоздатність, як елемент правосуб'єктності, є передумовою виникнення дієздатності. Загальновідомим є трактування: правоздатності як визнану державою здатність мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки; дієздатності як здатності своїми діями здійснювати права і обов'язки, відповідати за їх наслідки, бути учасником правовідносин [22]. Правоздатність ю. о. виникає з моменту її державної реєстрації, після внесення відповідних даних про особу до Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України. Дієздатність — після створення її органів управління. Згідно із ч. 1 ст. 92 ЦК ю. о. набуває цивільних прав і обов'язків і здійснює їх через органи, які діють відповідно до установчих документів і закону. Відповідно до ч. 3, ч. 5 ст. 65 ГК для керівництва господарською діяльністю підприємства власник (власники) або уповноважений ним орган призначає (обирає) керівника підприємства. Керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади і органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з ю. о. і громадянами, формує адміністрацію підприємства і вирішує питання діяльності підприємства в межах і порядку, визначених установчими документами. Тому дієздатність юридичної особи, зокрема КП, виникає тільки після призначення (обрання) директора (виконавчого органа) підприємства.

Вищенаведене дає підстави для визнання застарілими тих точок зору, згідно з якими правосуб'єктність розглядається як єдність правоздатності і дієздатності, що виникають одночасно, і тих, котрі

ототожнюють правосуб'єктність із правоздатністю у зв'язку з різним моментом виникнення правоздатності й дієздатності, або взагалі зводять її зміст до однієї правоздатності. Правосуб'єктність підприємства виникає тільки після легалізації (державної реєстрації, отримання ліцензій, різних дозволів тощо) суб'єкта господарювання і призначення (обрання) директора (виконавчого органа).

У теорії держави і права правосуб'єктність розуміють як здатність особи, яка визнається і забезпечується державою, мати суб'єктивні права та юридичні зобов'язання, а також особисто своїми діями здійснювати їх у правовідносинах [23]. У юридичній енциклопедії правосуб'єктність визначають як здатність фізичних і юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами права, тобто носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [24]. Р. А. Джабраїлов звертає увагу на тому, що розмаїття у визначенні терміну «правосуб'єктність» свідчить, з одного боку, про комплексність цієї категорії, «широту» її змісту, а з іншого — про відсутність у законодавстві України усталеного підходу до визначення правосуб'єктності [3, с. 162].

З одного боку, правосуб'єктність підприємства припускає участь інституту підприємства в безліч інших правових інститутів, з якими підприємство вступає в системні правовідносини (починаючи з можливої участі в об'єднаннях підприємств і закінчуючи вступом, наприклад, у вексельне зобов'язання) [2, с. 9]. З іншого боку, правосуб'єктність КП є обмеженою, про що свідчить п. п. 4 п. а) та п. п. 1 п. б) ст. 27 Закону України від 21.05.1997 р. № 280/97 «Про місцеве самоврядування в Україні» згідно із якими плани підприємства обов'язково подаються на розгляд виконавчим органам відповідних рад з метою внесення до них зауважень і пропозицій, узгодження і здійснення контролю за їх виконанням. Це означає, що КП буде свою діяльність не самостійно, а згідно плану, який затверджується та контролюється відповідною радою та його виконавчим органом.

На рівні галузей права правосуб'єктність, конкретизуючи коло реальних суб'єктів, є разом з тим такою первинною сходинкою конкретизації правових норм, на якій визначається загальне юридичне становище суб'єктів: суб'єкти ставляться в те чи інше становище один щодо одного [25, с. 139].

С. М. Грудницька вважає, що в сутності господарська правосуб'єктність — це функція господарських відносин, що виражає міру збалансування приватної і публічної влади й інтересів, що закріплюється в суб'єктивних правах і обов'язках. З врахуванням першої тези автор пропонує наступне визначення поняття господарська правосуб'єктність — це абстрактна властивість суб'єкта господарського права, яка конкретизується в суб'єктивних правах і обов'язках двох видів:

статусних правах і обов'язках (або компетенції) і похідних від них поточних правах і обов'язках [26].

Правосуб'єктність суб'єкта господарського права доктринально визначається як господарська компетенція, тобто сукупність встановлених законодавством і набутих у господарських правовідносинах прав і обов'язків. При цьому господарські права й обов'язки розподіляються на два види: а) якими суб'єкт господарювання володіє в силу закону; б) які прямо законом не передбачені [5].

Загалом, в юридичній літературі існують різні точки зору щодо визначення терміну «компетенція». На думку В. К. Мамутова, господарська компетенція — це сукупність наявних прав і обов'язків, якими господарський орган наділяється державою, само володіння якими носить імперативний характер. У процесі розгляду всієї сукупності наявних прав і обов'язків державних органів В. К. Мамутов виділяє в ній «статичну» частину, до якої відносять компетенцію, та «динамічну» частину, яка охоплює права і обов'язки державного органа, надбані в результаті реалізації правоздатності [5, с. 62; 27, с. 131–132]. А. А. Пушкин зазначає, що компетенція в галузі господарювання це не що інше, як адміністративно-господарська правосуб'єктність, яка є одним із видів адміністративної правосуб'єктності і яка існує незалежно від цивільної правосуб'єктності [28]. На погляд В. К. Андреева, до господарської компетенції належать усі права та обов'язки, встановлені законом (у тому числі надані вищим органом), а також цільова здатність мати права та обов'язки [29, с. 35]. В. С. Щербина зазначає, що категорія «правосуб'єктність» традиційно розкривається через «праводієздатність», у науці господарського права отримує вираз у понятті «компетенція», а саме господарська компетенція [6, с. 11]. Так, О. А. Беляневич вважає, що господарська правосуб'єктність як органів господарського управління, так і суб'єктів господарювання визначається через: 1) господарську компетенцію, тобто конкретні права й обов'язки щодо здійснення господарської діяльності та керівництва нею. Такі права й обов'язки є суб'єктивними правами й обов'язками, що існують в силу закону, тобто в рамках абсолютних (не персоніфікованих) правовідносин; 2) господарську правоздатність, тобто можливість своїми діями набувати прав і обов'язків, що відповідають предмету діяльності суб'єкта, не входять в конфлікт із цілями діяльності цього суб'єкта [1, с. 400].

Як зазначалось раніше, правосуб'єктність означає не тільки здатність особи мати суб'єктивні права й юридичні обов'язки і особисто своїми діями їх здійснювати, але ж і нести відповідальність за наслідки своєї діяльності. Проте чинним законодавством передбачена обмежена відповідальність за

зобов'язаннями неплатоспроможних суб'єктів господарювання комунального сектора економіки. Так, ч. 4 ст. 214 ГК визначено, що у випадках, передбачених законом, не застосовуються процедури банкрутства щодо КП. Мова йде про Закон України від 14.05.1992 р. «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі — Закон про банкрутство). У ч. 8 ст. 5 цього Закону наголошується, що його положення не застосовуються до юридичних осіб-підприємств, які є об'єктами права комунальної власності, якщо стосовно них виключно на пленарному засіданні відповідної ради органів місцевого самоврядування прийняті рішення щодо цього. Згодом Конституційний Суд України (далі — КСУ) у своєму рішенні від 20.06.2007 р. № 5-рп/2007 за конституційним зверненням ВАТ «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень ч. 8 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) [30] уточнив, які саме підприємства мають на увазі. Встановлення на законодавчому рівні спеціального порядку в застосуванні процедури банкрутства щодо КП обмежує правосуб'єктність цього учасника господарських відносин.

У контексті дослідження правосуб'єктності КП слушною є точка зору В. Мозоліна, який вважає, що правосуб'єктність ю. о. у будь-яких випадках є спеціальною (цільовою): в теорії права під загальною правосуб'єктністю розуміють здатність особи бути суб'єктом права взагалі в межах системи права, тобто можливість особи мати певні права і обов'язки, необхідні для здійснення усяких видів діяльності. На думку дослідника, спеціальна (обмежена, цільова) правосуб'єктність — це здатність особи бути носієм лише відповідного обсягу прав, виступати учасником обмеженого (у той чи іншій ступені) кола правовідносин [31]. Подібної точки зору дотримується Р. А. Маметова, яка зазначає, що будь-які ю. о. володіють спеціальною правосуб'єктністю [4].

Вже на початку створення КП передбачається, що майбутній суб'єкт господарювання буде мати спеціальний (обмежений, цільовий) характер правосуб'єктності. І це цілком логічно, бо будь-яке КП створюється з конкретною метою — виконання спеціальних, чітко визначених завдань, спрямованих на реалізацію основних заходів, передбачених відповідними програмами соціально-економічного розвитку даної адміністративної території (газово-тепло постачання, вивіз і утилізація сміття, благоустрій території тощо). КП покликано забезпечувати публічні інтереси, життєво важливі потреби територіальної громади. Наприклад, КП «Спеціалізоване управління протизсувних підземних

робіт» Київської міської ради створено у 1995 р. з метою здійснення виробничо-господарської діяльності, спрямованої на захист територій міста від зсувів і збереження споруд і будівель, розташованих на зсувонебезпечних територіях.

Відповідно до ч. 3 ст. 78 ГК майно комунального унітарного підприємства перебуває в комунальній власності й закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або у випадку здійснення підприємством некомерційної діяльності на праві оперативного управління. Право господарського відання й оперативного управління є похідними від права власності, зміст яких полягає в обмеженні правомочностей підприємства щодо використання і розпорядження закріпленим за підприємством комунальним майном. Підприємство здійснює правомочності щодо комунального майна тільки в порядку виконання відповідних рішень власника цього комунального майна. Власниками комунальної власності, згідно ч. 1 ст. 60 Закону України від 21.05.1997 р. №280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі Закон №280-ВР), є територіальна громада села, селища, міста, районів у містах. Власник майна засновує КП, виділяє майно для нового суб'єкта господарювання, визначає порядок використання комунального майна, здійснює контроль за використанням і збереженням належного йому майна, вилучає надлишкове майно (майно не використовується, або використовується не за призначенням) тощо. Майнові відносини КП з власником свідчать про обмежений (спеціальний) характер його правосуб'єктності.

Аналіз ст. 17, п. 29, 30, 32, 33, 51 ст. 26, п. п. 4, 5, 6 п. а) та п. п. 1 п. б) ст. 27, п. п. 2, 3, 6 п. а) ст. 28, п. п. 1, 2, 3, 4 п. а) ст. 29, п. п. 9 п. а) ст. 30, ч. 2 ст. 41, п. 10 ч. 4 ст. 42, п. 19, 20 ч. 1 ст. 43, ч. 1–6, 8 ст. 60, ч. 2 ст. 70 Закону № 280/97-ВР свідчить про обмежений, спеціальний характер правосуб'єктності КП. Тому неможливо погодитися із твердженнями окремих дослідників про те, що усі підприємства незалежно від їх організаційно-правової форми володіють загальною правосуб'єктністю [32].

Отже, правосуб'єктність КП має спеціальний (цільовий, обмежений) характер, яка визначається метою його створення і предметом його діяльності. Мета і предмет діяльності підприємства відображаються в установчих документах. У КП можуть виникати й інші права й обов'язки, прямо не передбачені установчими документами, але при умові дотримання чинного законодавства і цілям діяльності підприємства. *Правосуб'єктність КП* — це здатність виконувати публічні функції спеціального характеру в напрямку забезпечення життєдіяльності населення на відповідній адміністративній

території, в межах програм соціально-економічного розвитку даної території. Сфера реалізації правосуб'єктності КП чітко визначається власником ще на початку його створення, і це є особливістю правосуб'єктності суб'єкта господарювання комунального сектора економіки.

Підгрунтя для подальших наукових розробок можуть скласти питання поглиблення теоретичних досліджень змісту й обсягу господарської правосуб'єктності комунальних підприємств.

Список використаної літератури

1. Беляневич О. А. Теоретичні проблеми господарського договірної права : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О. А. Беляневич ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2006. — 506 с.
2. Грудницька С. М. Конституційні основи господарської правосуб'єктності підприємств / С. М. Грудницька // Часопис Академії адвокатури України. — 2010. — № 3. — С. 1–12.
3. Джабраїлов Р. А. Господарська правосуб'єктність міста: теорія і практика : монографія / Р. А. Джабраїлов ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. — Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. — 455 с.
4. Гражданское право : учебник для вузов (академический курс). Том 1 / отв. ред. М. К. Сулейманов, Ю. Г. Басин. — Алматы : Изд-во КазГЮА, 2000. — 456 с.
5. Мамутов В. К. О соотношении понятий компетенции и правосуб'єктности государственных хозяйственных органов / В. К. Мамутов // Правоведение. — 1965. — № 4. — С. 56–63.
6. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. — К. : Юринком Інтер, 2008. — 264 с.
7. Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории : учеб. пособие / Н. В. Козлова. — М. : Статут, 2003. — 318 с.
8. Венедиктов А. В. О субъектах социалистических правоотношений / А. В. Венедиктов // Советское государство и право. — 1955. — № 6. — С. 17–28.
9. Братусь С. Н. Суб'єкты гражданского права / С. Н. Братусь. — М. : Госюриздат, 1950. — 367 с.
10. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1981. — Т. 2. — 360 с.
11. Колбасин Д. А. Гражданское право. Общая часть : учеб. пособие / Д. А. Колбасин. — Мн. : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2004. — 360 с.
12. Александров Н. Г. Право и законность в период развёрнутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. — М. : Госюриздат, 1961. — 271 с.
13. Веберс Я. Р. Правосуб'єктность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я. Р. Веберс. — Рига : Зинатне, 1976. — 231 с.

14. Мальцев Г. В. Социалистическое право и свобода личности: теоретические вопросы / Г. В. Мальцев. — М. : Юрид. лит., 1968. — 143 с.
15. Виткявичюс П. П. Гражданская правосубъектность Советского государства / П. П. Виткявичюс. — Вильнюс : Минтис, 1978. — 208 с.
16. Илларионова Т. И. Структура гражданской правосубъектности / Т. И. Илларионова // Правовые проблемы гражданской правосубъектности : межвуз. сб. науч. тр. — Вып. 62. — Свердловск : УрГУ, 1978. — С. 54—64.
17. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. — М. : Госюриздат, 1966. — 139 с.
18. Харитонов Є. О. Вступ до цивільного права України : навч. посібник / Є. О. Харитонов. — К. : Істина, 2006. — 288 с.
19. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности : монография / Н. В. Витрук. — М. : НОРМА, 2008. — 448 с.
20. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. — М. : Юрид. лит., 1974. — 352 с.
21. Харитонов Е. О. Цивільне право України : підручник / Е. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. — К. : Істина, 2003. — 776 с.
22. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристь, 2001. — 776 с.
23. Мальков А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах : учебно-методическое пособие / А. В. Мальков. — 3 изд. — М. : Юристь, 2001. — 681 с.
24. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К. : Укр. енцикл., 1998 — Т. 5 : П-С. — 2003. — 736 с.
25. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1982. — Т. 2. — 360 с.
26. Грудницька С. М. Сутність і поняття правосуб'єктності : господарсько-правове визначення / С. М. Грудницька // Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. — Тернополь, 2008. — С. 91—94.
27. Мамутов В. К. Предприятие и вышестоящий хозяйственный орган / В. К. Мамутов. — М. : Юрид. лит., 1968. — 240 с.
28. Пушкин А. А. Правовые формы управления промышленностью в СССР : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра юрид. наук / А. А. Пушкин. — Харьков, 1964. — 32 с.
29. Андреев В. К. Правосубъектность хозяйственных органов: сущность и организация / В. К. Андреев; отв. редактор В. В. Лаптев. — М., 1986. — 123 с.
30. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень ч. 8 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) // Офіційний вісник України. — 2007. — № 48. — Ст. 1991.
31. Гражданское право : учебник. Часть 1 / под ред. В. П. Мозолина, А. И. Масляева. — М. : Юристь, 2004. — 590 с.
32. Костів М. В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб та особливості її реалізації в адміністративно-деліктних відносинах : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю : 12.00.07 — «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М. В. Костів ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — Київ, 2005. — 186 с.

Надійшла до редакції 08.11.2011 р.